Vincent Hunink

LUCANUS' LOF VAN KEIZER NERO

In de Romeinse literatuur van de vroege keizertijd (vanaf ongeveer 25 vóór Christus tot ongeveer 50 na Christus) spelen de keizers een voorname rol. In de historische werkelijkheid waren ze sleutelfiguren, en dat had zijn weerslag op verschillende literaire genres. In tal van werken worden ze om de andere regel genoemd, en ze spelen zelfs een hoofdrol in historiografie en biografie.
Soms probeerden keizers bewust een wat actievere invloed op het literaire leven uit te oefenen. Van keizer Caligula (circa 40 na Christus) wordt verteld dat hij het plan opvatte om alle exemplaren van Homerus' *Ilias* en *Odyssee* ter wereld te vernietigen. Als dat gelukt was, had hij zich zeker een plaats verworven in de literatuurgeschiedenis, al was het maar als grootste boekverbrander aller tijden. Helaas voor de keizer was het plan te ambitieus, en is het nooit gerealiseerd. We kunnen nog altijd onze Homerus lezen!
De meeste keizers gingen niet zover als Caligula, en probeerden hooguit indirect schrijvers en dichters te stimuleren tot grootse en keizervriendelijke meesterwerken. Van een doelgericht cultuurbeleid in de moderne zin kun je daarbij eigenlijk niet spreken. Het is meer een constante factor op de achtergrond, iets dat werkzaam was in de achterhoofden van de schrijvers. Romeinse schrijvers en zeker dichters hadden een grote mate van vrijheid om te schrijven wat ze wilden, maar ze waren meestal toch wel zo afhankelijk van de keizers, politiek of materieel, dat ze het wel uit hun hoofd lieten om zich in onvriendelijke termen over hen uit te laten. Met een moderne term kunnen we spreken van 'zelfcensuur'.

Lof

Uiteraard was openlijke lofprijzing van de keizer een veelgebruikte methode om bij de machthebber in het gevlij te komen, of te blijven. In Vergilius' *Aeneis* (9 vóór Christus) vormt de regering van keizer Augustus het hoogtepunt van de volledige geschiedenis vanaf de stichting van Rome. Eigenlijk dus de geschiedenis van de mensheid. Voor Plinius Minor (eind eerste, begin tweede eeuw na Christus) was dat juist de regering van Trajanus, die hij in een ellenlange en grotendeels onverteerbare lofrede bezingt en bejubelt[1]. Iets minder grotesk gaat het eraan toe bij een kritische geest als Martialis (een tijdgenoot van Plinius). Hoewel deze normaal gesproken goed is voor sappige gedichtjes en pikante schimpscheuten, laat hij over keizer Domitianus toch niets dan schallende loftrompetten klinken.
Je kunt je natuurlijk wel afvragen of dat nu altijd zo van harte gemeend is... Een aandachtige lezer zal al gauw bespeuren dat voornoemde loftrompetten voor Martialis niet veel meer waren dan verplichte nummertjes eerbetoon aan de keizer. Gewoon voor brood op de plank en voor een rokende schoorsteen, want ook een kunstenaar moet leven!
De Romeinse keizerlof is vanuit sociale en materiële redenen dus heel functioneel en daarmee begrijpelijk. Jammer genoeg is er literair gesproken vaak maar bitter weinig te beleven. Schrijvers proberen elkaar te overtroeven met nieuwe ideeën en spitsvondige varianten op oude lofthema's, en dat is niet bepaald bevorderlijk voor de kritische inslag en de nuances. Het leidt tot steeds verdergaande lof, die dan ook steeds minder geloofwaardig wordt.

Nero

Een curieus geval is te zien bij de Romeinse dichter Lucanus (39-65). In de eerste regels van zijn epos *De Burgeroorlog*[2] begint hij volgens de wetten van het genre met een aankondiging van het onderwerp. In dit geval is dat de bloedige burgeroorlog tussen Julius Caesar en Pompeius, die de Romeinse wereld van 49 tot 45 vóor Christus teisterde. De beslissende slag daarvan bij het plaatsje Pharsalus in Thessalië (in Noord-Griekenland) werd gewonnen door Caesar. Daarmee werd in feite het einde van de Romeinse Republiek ingeluid, en de komst van de Keizertijd.

Na een flinke jammerklacht over al het leed dat in de te bezingen oorlog geleden is, gaat Lucanus direct over tot een staaltje keizerlof.

Maar als het Lot geen andere weg wist te vinden voor de komst van Nero, als ook de Goden hun eeuwige heerschappij duur moesten betalen (de hemel kwam pas onder het gezag van Iuppiter na oorlog met de grimmige Giganten) - dán, Hemelingen, wil ik niet klagen. Dan zijn misdaden en gruwelen geen al te hoge prijs. Laat Pharsalus zijn onheilsvelden maar vullen! Laten de schimmen der Carthagers zich maar aan bloed tegoed doen! Laat die laatste strijd maar uitgevochten worden in het fatale Munda[3]*! Ja, mijn Keizer, ook de hongersnood van Perusia, de verschrikkingen van Mutina, het ruige Leucas waar de vloot verslagen werd, en de slavenoorlog aan de voet van de vlammende Aetna: zelfs als dit nog allemaal erbij komt, heeft Rome aan de burgeroorlog veel te danken - want het is gebeurd om Uwentwille!*

Wanneer Uw missie is volbracht en U na lange tijd de sterren opzoekt, zult U ontvangen worden in het hemelpaleis van Uw keuze, en de lucht zal zich verheugen! Of U dan de scepter wilt gaan zwaaien, of juist de vurige Zonnewagen wilt bestijgen en met bewegend vuur wilt rondgaan om de aarde (die niet bang zal zijn ofschoon haar zon verandert), elke Godheid zal voor U wijken. De natuur laat het geheel aan U over wélke Godheid U wilt zijn, wáar U over het heelal wilt heersen.

Maar kies Uw zetel niet aan het noordelijk halfrond, en evenmin daar waar het hete zuiden aan de andere kant ter kimme neigt en U slechts zijdelings zou neerzien op Uw Rome. Als U aan de immense hemel op één enkel deel woog, zou de as ervan door het gewicht verschuiven. Houd de hemel in balans vanuit het midden van het firmament! Laat dat deel van de lucht dan opgeklaard zijn: geen wolken tussen aarde en Keizer!

Dan moet de mensheid alle wapens afleggen, en zich wijden aan haar welzijn, dan moet vriendschap komen tussen alle volkeren! Dan moet vrede over de wereld gaan, en de ijzeren poorten in de tempel van de krijgszuchtige Janus[4] *sluiten.*

Voor mij bent U reeds nu een Goddelijke macht. Indien ik als dichter door U word bezield, behoef ik de God van het Delphisch orakel[5] *niet meer aan te roepen, of Bacchus vanuit Nysa te laten komen: voor een Nationaal poëem bent U als inspiratiebron voldoende!*

(Lucanus, *De Burgeroorlog*,1,33-66)

Kosmisch?

Een hulde van niet minder dan kosmische dimensies. Zeker, maar wie die voor het eerst leest, voelt misschien ook een *komische* dimensie. Het is bekend dat Keizer Nero dikbuikig en zwaarlijvig was: hoe moet dat dan met zo'n keizer aan de hemel? Zakt de hele boel niet in elkaar als hij daar als ster komt te hangen? En wegen die verschrikkingen van Romes burgeroorlogen nu wel echt op tegen de komst van de niet bepaald zachtzinnige Nero?

Als je met die blik verderkijkt, is er meer. Zo kun je die 'opgeklaarde hemel' opvatten als een valse toespeling op des

keizers kaalheid! En in de slotregels van de vertaalde passage draagt Lucanus zijn gedicht niet op aan Apollo, Bacchus, of de Muzen, maar *of all people* aan Nero, wiens dichterlijke voortbrengselen al in de oudheid voornamelijk leidden tot forse lachsalvo's...

Zwart schaap

Er is inderdaad enige reden tot twijfel aan de oprechtheid van Lucanus' keizerlof gezien de rest van het gedicht. Nero wordt er verder niet meer genoemd, maar zijn voorvader Julius Caesar wel, en doorgaans in zeer felle, negatieve termen. De dichter schuift Julius Caesar de volledige schuld van de oorlog in de schoenen. Van ontstaan, verloop en afloop tot en met het uiteindelijke gevolg: het begin van de Keizertijd. Caesar is het zwarte schaap van het epos. Zo wordt hij bij voorbeeld geschilderd na afloop van de slag bij Pharsalus:

Toen het ochtendgloren de schade van Pharsalus uitkomen liet, deed de aanblik van niets hem de ogen afwenden: hij kon ze niet afhouden van dat fatale slagveld. Hij zag de rivieren sneller stromen van het bloed, en hopen lijken die hoge heuvels evenaarden, hele stapels die al tot ontbinding overgingen. Hij telde de volkeren aan Pompeius' kant, en liet daar een plekje voorbereiden voor een diner, vanwaaruit hij de gezichten, de gelaatstrekken van de gesneuvelden zou kunnen herkennen. Hij genoot ervan om de bodem van Thessalië niet te zien, *en zijn ogen te laten dwalen over het veld dat schuilging onder de gevallenen. In het bloed aanschouwde hij de gunst van zijn Fortuna en de Goden, en in woeste hartstocht ontzegde hij de ongelukkigen het vuur van een brandstapel, om toch vooral niet het fraaie schouwspel van zijn misdaden te missen: zo wreef hij Thessalië onder de neus van de schuldige Goden.* (7,787-799)

Caesar wordt hier min of meer als een sadist afgeschilderd. Hij beleeft onmiskenbaar een direct en lichamelijk genoegen aan vernietiging en dood: het is geen seksueel genoegen, zoals bij de echte Sade, maar eten en drinken is daar natuurlijk wel nauw aan verwant!

Op verschillende plaatsen stelt Lucanus de keizers in het algemeen voor als tirannen die het Romeinse volk geknecht hebben. En een lange lijst van jammerklachten over de oorlog wordt afgerond met de volgende intrigerende regels:

[...] Om niets wat de stervelingen aangaat, heeft zich ooit een God bekommerd. Maar voor deze ramp nemen wij wel de grootste wraak die de Goden voor de aarde mogelijk maken: vergoddelijkte keizers worden als gevolg van de burgeroorlog de gelijken van de hemelingen; Rome zal zijn overledenen uitrusten met bliksems, stralen en sterren[6]*, en in de tempels van de goden zal het zweren bij zijn schimmen.*

(7,454-459)

In de laatste passage krijgen vooral de Goden er genadeloos van langs. Maar het opvallende is dat Romes wraak erin bestaat dat zijn verschrikkelijke keizers de gelijken worden van die Goden. Anders gezegd, ze halen de status van 'God' omlaag, door de schijnvertoning van 'vergoddelijking'. Dat staat natuurlijk in schrille tegenspraak met de Lof van Nero aan het begin van *De Burgeroorlog*, waar de toekomstige vergoddelijking van Nero bezongen werd!

Eenheid

We zitten met een probleem, zoveel is duidelijk. Hoe heeft Lucanus zijn Keizerlof nu precies bedoeld? Kunnen we die tegenspraken in zijn gedicht met elkaar rijmen?[7]

Je kunt als moderne lezer natuurlijk aannemen dat Lucanus' werk één consistent geheel is. Een tegenspraak tussen twee tekstplaatsen wijst er dan op dat

één van de twee niet-serieus, cynisch, of ironisch bedoeld moet zijn. In ons geval zou de Keizerlof dan niet oprecht zijn, maar een slimme satire of venijnige parodie erop, zoals boven al gesuggereerd werd. In onze tijd vol *deconstructivisme* en *intertextualiteit* ben je al gauw geneigd om te denken in zulk soort termen.
Toch is dat naar mijn idee te modern gedacht. De schijnbare tegenspraken kunnen ook op een andere manier verklaard worden. De eis van volledige inhoudelijke consistentie werd aan dichters als Lucanus eenvoudig niet gesteld. Dichters zoals hij streefden naar heel andere dingen. Naar effect, bij voorbeeld, naar klinkende frasen en fonkelende uitdrukkingen, naar spanningen, op de spits gedreven tegenstellingen. Kortom, naar pathos en retorisch spektakel. In deze opvatting lost de tegenspraak zich als vanzelf op. De Lof van Nero is heel gewoon een variant op een oud en vast thema, een verplicht nummer waar de dichter niet omheen kon. Wat voor ons een grotesk en belachelijk beeld zou zijn, een 'koningin Beatrix zwevend langs de hemel', is voor Lucanus binnen de context van de Keizerlof vermoedelijk een heel aanvaardbare gedachte geweest. Zonder een zweem van de ironie of spot die wij daarin misschien proeven. En verderop in zijn werk kan hij 'keizervergoddelijking' afdoen als een 'wraak op de Goden', wanneer hem dat goed uitkomt. Extreem gesteld: de dichter veroorlooft zich de luxe van verschillende 'opvattingen', omdat ze in dienst staan van de effecten die hij met zijn werk nastreeft.

Raadsel

Lang niet alle geleerden kiezen voor deze tweede interpretatie. De kwestie van Lucanus' Keizerlof is nog altijd een van de meest omstreden problemen in de secundaire literatuur over Lucanus.
En er zal wel heel wat inkt over blijven vloeien. Want zelfs als we de tweede oplossing kiezen, zijn de problemen niet opgelost. Zo blijft de vraag in hoeverre Lucanus serieus is als hij openlijk Caesar en de keizers lijkt te bekritiseren. Gaat het daarbij dan om een politieke stellingname die hem uiteindelijk het leven kostte, zoals de antieke bronnen vertellen? Of zijn dat onschuldige staaltjes retorisch vuurwerk, waarop de keizer hooguit jaloers is geweest?
Het zal wel nooit met zekerheid worden vastgesteld. Daarmee is Lucanus' Lof van Nero voor de lezer een van de wonderlijkste teksten in zijn soort. Hij blijft voor meer dan één uitleg vatbaar. Klassiek dus, in de goede zin des woords.

Noten

1. Onlangs is een Nederlandse vertaling verschenen: Plinius Minor, *Lofrede op keizer Trajanus, Panegyricus*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en D. den Hengst, (Ambo) Baarn 1990
2. Er is geen volledige moderne Nederlandse vertaling van Lucanus beschikbaar. Wel bestaat er een kleine bloemlezing: H.W. Fortgens, *De bloedige burgerkrijg (fragmenten uit het Bellum Civile van Lucanus)*, 's-Gravenhage 1982. Deze is met enig zoeken nog wel te krijgen. Fortgens kondigt in zijn bloemlezing een volledige vertaling aan, maar daarvan is nooit meer iets vernomen. Een handige en makkelijk verkrijgbare uitgave van Lucanus is die in de *Loeb Classical Library* door J.D. Duff, met inleiding en Engelse vertaling.
3. Lucanus noemt vanaf hier enkele bekende gebeurtenissen uit twee Romeinse burgeroorlogen uit de eerste eeuw vóór Christus.
4. Janus is een Romeinse oorlogsgod. In het oude Rome werden in tijden van oorlog de poorten van zijn tempel opengezet.
5. Apollo, God van Delphi, was tevens de God van de kunst. Hij werd naast, of samen met de Muzen door dichters aangeroepen. Ook de hierna genoemde Bacchus, God van de wijn, gold vaak als bron van hun inspiratie.
6. Attributen van verschillende goden.
7. Ik laat de schamele biografische feiten hier buiten beschouwing. Je kunt er argumenten uit putten voor een vijandschap tussen Nero en Lucanus. Maar het is niet duidelijk in hoeverre dit meer was dan een strikt persoonlijke onmin en wat de weerslag ervan geweest kan zijn op *De Burgeroorlog*.